

Babürlü Devleti'nde

Ali Fuat BILKAN

Türkçe

Hindistan'da kültürel ve edebî ortamın oluşmasında Türk asıllı mutasavvıf, düşünür ve sanatçıların rolü büyüktür. Nizamüddin Evliya (ö.1325), Emir Hüsrev Dihlevî (ö.1325) gibi, Hindistan Müslümanlarının yüzyıllar boyu büyük saygı besledikleri manevî mimarlar aslen Türk'tür. Ancak burada yaşayan Türk sanatçılar, hâkim kültürün etkisinde kalarak genellikle eserlerini Farsça kaleme almışlardır. Esasen Hindistan kıtasında hüküm süren Türk hükümdarlar, sarayda Türkçe konuştukları halde, devletin resmî dili Farsça kabul edilmiştir. Bunda Farsça'nın yazı ve edebiyat dili olarak gelişmiş olması etkili olmuştur. Yeni bir medeniyetle tanışan Türklerin bu medeniyetin birikimlerinden yararlanabilmek için Arapça ve Farsça öğrenmeleri zarurî idi. Bu coğrafyada Arapça ve Farsça'nın eğitim, kültür ve sanat dili olarak yaygın olması, yazar ve şairlerin tercihleri üzerinde de etkili olmuştur. Ancak Hindistan'da hüküm süren Türk hükümdarlar ve şehzâdeler şuurlu bir tavırla Türkçe şiirler yazmış ve aristokrat kesimde Türkçe konuşulmasını sağlamışlardır. Bilhassa Babürlü sarayında Türkçe büyük bir öneme sahiptir.

Hindistan'ın çeşitli eyaletlerine dağılmış elyazmalarının tespiti ve değerlendirilmesi neticesinde yaptığımız ve henüz yayınlanmamış olan *Turkish Manuscripts in India (Hindistan'daki Türkçe Elyazmaları)* başlıklı araştırma, Türkçe'nin Hint alt-kıtasında oldukça önemli bir niteliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkçe'nin bu bölgedeki önemine dikkatleri çeken Annemarie Schimmel'in¹ ve Hindistan kütüphanelerinde araştırmalar yaparak toplam 28 elyazmasının künyesini yayınlayan Erkan Türkmen'in² makaleleri de bu konuya ışık tutmaktadır. Bizim yaptığımız geniş alan taraması neticesinde tespit ettiğimiz Türkçe yazma eser sayısı ise

1 Annemarie Schimmel, "Hindistan'da Türk Dili ve Edebiyatı", çev. Senail Özkan, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 24 (Haziran 1983), s. 165-172.

2 Erkan Türkmen, "Hindistan Kütüphanelerindeki Bazı Türkçe Yazma Eserler", *Türk Kültürü Araştırmaları: Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hâtırasına Armağan*, XXIII/1-2 (Ankara 1985), s. 479-499.

161'dir. Bu eserlerden 35'i dil, 67'si edebiyat, 39'u din, 11'i tarih ve 9'u bilim konularındadır. Burada dikkatimizi çeken husus, Türkçe el-yazması eserlerin büyük bir kısmının Çağatay Türkçesi'yle yazılmış olmasıdır. Hindistan'da yazılmış elyazmalarının coğrafyaya dağılımı ve sağlam bir tasnifi için, bu ülkeden İran'a³ ve İngiltere'ye götürülmüş eserlerin de değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴

Biz bu çalışmada, Hindistan'da yaşayan ve Türkçe şiir yazarak bu coğrafyada Çağatay Türkçesi'nin gelişmesini sağlayan şairler üzerinde duracağız.

Hindistan'da Türkçe eserler yazan ve Türkçe divân tertip eden Bâbüür Şah, bu bölgede Çağatay edebiyatının önemli bir kolunun gelişmesine de öncülük etmiştir. *Divân*, *Bâbüürnâme*, *Arûz Risâlesi*, *Mübeyyen* ve *Risâle-i Vâlidîyye* adlı eserleriyle, Hindistan'da Türkçe'nin ve Türk edebiyatının gelişmesine öncülük eden Bâbüür, sarayda da Türkçe konuşmuştur.

Bir diğer Türk şair Hoca Kâlân ise, Farsça ve Çağatayca olarak yazdığı şiirlerinde Penâhî mahlasını kullanmıştır. Kandehâr valisi Mîrîm Beg, Mirzâ İbrahim Cânî, Hümâyûn, Kâmrân Mirzâ, Bedahşan'da hüküm süren Ebû Sa'îd'in torunlarından Süleyman Şâh Mirzâ ve oğlu İbrahim Mirzâ, Sind hükümdarı Sultan Hüseyin Argun, Bayram Hân, Hân-ı Hânân sıfatıyla anılan Abdürrahim Hân, Kelb-i Alî Beg, Bahârlu, Hemedanlı Siyânî, Derviş Mislî, Mîr Yûnus Muhammed Hân gibi bey ve beyzâdelere de Çağatay Türkçesiyle şiirler yazmışlardır.⁵

Hükümdar, bey ve hânların Türkçe şiir yazan şairleri desteklemesi ve bu konuda gösterdikleri hassasiyet de Türkçe'nin daha geniş bir alana yayılmasında etkili olmuştur. Nitekim Türkçe'nin Hint alt-kıtasındaki önemi, özellikle Urduca'da bulunan Türkçe kelimelerin sayısı ve oranıyla da ortaya çıkmaktadır. Hindistan'daki kütüphanelerde bulunan 36 adet Türkçe gramer kitabı ve sözlük, Türkçe öğrenme talebinin yaygınlığını da göstermektedir.⁶ Lugatlerin Mirzâ Katil, Hakîm Ali Nevvâb, Muhammed Şâh Gazi, İskender b. Behlül Şâh, Sultan Rafî'u'l-kadr gibi sultan, şehzâde, nâib ve beylerin teşvikiyle yazılması,

3 Hindistan'dan İran'a götürülmüş kitaplar için bkz. Zeki Velidi Togan, "Tahran Kütüphanelerinde Hindistan'dan Gelen Eserlerde Çağatay Dil ve Temürlü Sanat Abideleri", *Belleten*, XXIV/95 (1960), s. 441-445.

4 Hindistan'dan İngiltere'ye götürülmüş Farsça elyazmaları için bkz. Hermann Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in the India Office Library*, London 1980.

5 Ali Fuat Bilkan, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 11-12.

6 Bilkan, *Hindistan'da Gelişen Türk Edebiyatı*, s. 33-36.

Türk hâkimiyetinin kültürel alandaki etkilerini de ortaya koymaktadır. Lugatlerden dördü (Raza Library, nr. 30; Raza Library, nr. 29; Salarceng Museum, nr. 12; Aligarh Maulana Azad Library, nr. 1045/18) Fazlullah Hân tarafından yazılmıştır. Bu şahsın Seyf Hân'ın amcazâdesi olduğu bilinmektedir. *Nisâb-ı Türki* isimli lugatin, Gupal Lal adlı Hindu müstensih tarafından istinsah edilmesi (*Nisâb-ı Türki*, Hudâbahş, nr. 18/1) de dikkat çekicidir.

Lugatlerin telif ve istinsah tarihleri, bu coğrafyada Türkçe'nin önemini -İngiliz hâkimiyeti dönemi dâhil- çok uzun bir süre koruduğunu göstermektedir. Tespit edebildiğimiz lugatlerin en eski tarihli olanı, milâdî 1511 tarihine ait olup Bâbü Şâh dönemine aittir. Genellikle XVIII. yüzyılda istinsah edilen eserler, I. Bahâdur, II. Âlemgîr ve II. Ekber'in saltanat dönemlerinde Türkçe'nin önemini koruduğunu ve Türkçe öğrenmeye ciddi bir ilgi olduğunu göstermektedir.

Eserlerin büyük bir kısmı, Haydarâbâd, Rampur ve Aligarh gibi merkezlerde yoğunlaşmaktadır. Bu üç merkezden biri olan Rampur, Türk ailelerin Gazneliler'den itibaren yerleştirildiği bölgelerden biridir. Rampur'da bugün bile soyadları "Türki" olan pek çok aile bulunmaktadır. Aligarh da Bâbü Devleti'nin taht şehri Agra'ya yakın olup bilhassa Bâbü döneminde Türk kavimlerinin yerleştirildiği bir bölge hüviyeti taşımaktadır.

Türkçe lugatlerin büyük bir kısmı Haydarâbâd kütüphanelerinde bulunmaktadır. 1725-1948 yılları arasında nizam merkezliği yapmış olan Haydarâbâd'ın bu özelliği, Türkçe'nin uzun yıllar bu devletin resmî dili olarak kabul edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Hindistan kütüphanelerindeki Türkçe dîvânların büyük bir kısmı, bu coğrafyada ve Çağatay Türkçesi'yle yazılmıştır. Hindistan kütüphanelerindeki araştırmalarımız neticesinde tespit edebildiğimiz 161 Türkçe elyazmasından 67'si edebî eserdir. Bu eserlerin 26'sını Türkçe dîvânlar oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken husus, Nevâî, Bâbü, Hâfız Harezmi, Hüveydâ, Âğır Hân, Semini ve Ubeydi dîvânlarının Çağatay Türkçesi'yle ve birçoğu bu bölgede yaşayan şairler tarafından yazılmış olmasıdır. Bu eserler içerisinde özellikle Hâfız Harezmi'nin dîvânı, *Bâbü Dîvânı*'nın Rampur nüshası ve Ubeydi'nin hikmetlerden oluşan dîvânı, telif, istinsah tarihleri, tezhip, yazı ve cilt hususiyetleri bakımından önem taşımaktadır.

Üzerinde önemle durulması gereken bir diğer husus, Hindistan'daki elyazmaları arasında, Osmanlı, İran ve Çağatay şairlerinin seçme şiirlerinin toplandığı mecmuaların bulunmasıdır. Bu eserlerde, Fehîm, Hüseyin Baykara, Semini, Alevî, Celâli (*Beyâz-ı Eş'âr*, Hudâbahş Lib-

rary, nr. 6445), Bekâ'î, Atayî, Nâzirî, Abîdullah Hân, Vefâ'î, Abdullah Ensârî, Nesîmî, Kâsım, Nâsır, Hüsrev, Tâ'irî, Halâsî Baba, Muhlisî, Vîsâlî, Murâdî, Nâzımî, Yûsufî, Hâcû-yı Kirmânî (*Mecmu'atü'l-Eş'âr*, Maulana Azad Library, Aligarh, nr. 8910551/1) gibi Anadolu, Çağatay ve İran şairlerinin şiirleri birarada bulunmaktadır. Hindistan'da tespit ettiğimiz eserlerden *Atalık Gazî Tarihi* ve *Atalık Gazî'nün Tezkiyesi* adlı yazmalar, Kaşgar Devleti hakkında önemli bilgi ve belgeleri ihtivâ eden ve Çağatay Türkçesi'yle kaleme alınmış eserlerdir. Bu yazmalarda, 1866'da Kaşgar'da tahta çıkan Yakup Beg'in mücadeleleri, faaliyetleri ve anlaşmaları yer almaktadır.

Hindistan'da Türkçe'nin yaygın olarak konuşulması ve sarayın Türkçe'ye verdiği önem, diplomatik alandaki belge ve bilgilerle de sâbittir. Nitekim, İngilizlerin XVII. yüzyılın başlarında Hindistan'a gönderdikleri donanmanın ikinci komutanlığına, Türkçe bildiği için padişah Cihangir'le tercümansız olarak konuşabilecek olan William Hawkins'i görevlendirmeleri bu tezimizi doğrulamaktadır.⁷ Bu konuda, Annemarie Schimmel de "Öyle görülüyor ki Türkçe, Hindistan'ın büyük bir bölümünde konuşulan, müessir bir lisandı. Gülbarga'daki Bahmanî sülalesinin muhteşem hükümdarı Tâcüddin Firuz Bahman da (idaresi: 1397-1422), Firiştâ'nın bildirdiği gibi (H.K. Sherwani, *The Bahmanis of Deccan*, Hyderabad 1953, s. 146), Türkçe konuşuyordu"⁸ tespitini yapmaktadır.

Hindistan'da Sebk-i Hindî'nin altın çağını yaşadığı bir sırada, klasik Çağatay Türkçesi'nden bağımsız olarak gelişen Çağatay edebiyatı, bu bölgede daha ziyâde "yönetici zümreye has" bir edebî faaliyet niteliği taşımaktadır. M. Fuad Köprülü, Çağatay edebiyatının klasik dönemini değerlendirirken Hindistan sahasındaki bu gelişmeye dikkat çekmektedir:

"XVI. asırda, Hindistan şimalindeki mıntikalarda ve Bedahşan'da hâkim olan Çağatay han ve beylerinin saraylarında, Çağatay edebiyatı yine eskisi gibi, rağbet görmekte devam ediyordu. Ancak bu asırda Bâbü'r'ün kurduğu Türk-Hint imparatorluğunda Çağatayca'nın da yeni bir saha kazandığını söyleyebiliriz."⁹

Köprülü'nün bu tespitleri, 1554 yılında Hindistan'a giden Seydi Ali Reis'in *Mir'âtü'l-Memâlik* adlı eserinde daha açık görülmektedir. Bi-

7 Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1987, c. III, s. 83.

8 Schimmel, "Hindistan'da Türk Dili ve Edebiyatı", s. 165-172.

9 M. Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1989, s. 165.

lindiği gibi, Hint Kaptanlığı görevine tayin edilen Seydi Ali Reis, dört yıl süren maceralı bir Hindistan seyahati neticesinde on sekiz İslâm padişahı ve beyinden aldığı mektupları uzun ve zahmetli bir dönüş yolculuğundan sonra Edirne'de bulunan Kanunî Sultan Süleyman'a arz etmiştir.¹⁰ Seydi Ali Reis'in XVI. yüzyılın ortalarındaki bu seyahatinde Osmanlı şiir tarzını ve birçok şiir örneğini (muhtemelen ünlü Osmanlı şairlerinin dîvân yazmalarından birkaçını) Hindistan'a taşıdığı bilinmektedir. Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları* adlı eserinde, Seydi Ali Reis'in şiirlerinin "saraydaki gençlerin güzelliğine yaptığı açık atıflar yönüyle garipsendiğini"¹¹ söylerken, Hint-Horasan ekolünün, Anadolu şiir üslûbundan farklılığını da belirtmiş olmaktadır. Seydi Ali Reis, bir edebiyat harikası olan eserinde, Osmanlı Türkçesi'yle yazdığı şiirlerinin yanısıra, Çağatay Türkçesi'yle kaleme aldığı şiir denemelerine de yer vermiştir ki, bu konu üzerinde durmak gerekmektedir. Seydi Ali Reis'in Hindistan'a ulaştığı ilk aylarda Çağatay Türkçesi'yle gazeller yazmış olması ve Hindistan'daki Türk beylerine Çağatay Türkçesi'yle yazdığı şiirleri sunarak, onları hoşnut etmesi, Türkçe'nin sanıldığından daha geniş bir alanda konuşulduğunu göstermektedir.¹²

Hindistan'da Türkçe şiirler yazan şairlerin, dil, üslûp ve konu bakımından genellikle Bâbü'r'ün etkisinde kaldıkları bilinmektedir. Bâbü'r'ün vefatından sonra, bir süre daha devam eden Türkçe şiir söyleme geleneği, zamanla zayıflamaya başlamıştır. Nitekim Ekber Şâh döneminde *Bâbü'r-nâme*'nin Farsça'ya tercüme edildiği ve Farsça'nın saray çevresinde yeniden itibar kazandığı görünmektedir. Aziz Ahmed, Hindistan'da bu dönemden itibaren Farsça'nın yeniden önem kazanmasını siyasî dengelerin değişmesine bağlamaktadır:

"Kısa bir süre sonra Hümâyun'un saltanatı sırasındaki Pathan Sürüluları'nın fetret devri, Hümâyun'un İran'dan dönüşünden sonraki İran aydınları akımı ve Türk dehasının sadece Türk kökenli Babür eliti arasında değil, temel beslenme kaynağı Özbek Orta Asyası'nda da yok olmasını içeren nedenlerle Türkçe geriledi ve Farsça önceki rakipsiz konumunu yeniden kazandı."¹³

10 Seydi Ali Reis, *Mir'âtü'l-Memâlik*, haz. Mehmet Kiremit, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 13.

11 Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 43

12 Osman F. Sertkaya, "Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri, Kâtibi (Seydi Ali Reis)'nin Şiirleri", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXII (İstanbul 1977), s. 169-189.

13 Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, s. 314.

Netice olarak, Hindistan kıtasında uzun bir tarihî dönemde etkili olan ve saray çevresinde gelişerek zamanla daha geniş bir alana yayılan Türkçe, bu bölgeye has bir edebî birikimin oluşmasını sağlamıştır. Bu edebî varlığın niteliği, önemi ve değeri, Hindistan kütüphanelerinde tespit ettiğimiz 161 Türkçe elyazması eserin tetkiki neticesinde daha iyi anlaşılacaktır.